ئەرستۆ

ئەرستۆ کۆنترین دانەری بنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبییە. واتە دانەری یەکەمین کتێبە لەبارەی ڕەخنەی تیۆرییەوە. ئەوەی ئەو لە کتێبی هونەری شیعر و وتاربێژیدا لە زەمینەی ڕەخنەدا هێناویەتییەوە دەرخەری دیدگای شیکارییانە و وردی ئەوە لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا. تێڕامانەکانی ئەرستۆ لە لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی بەرهەمە ئەدەبییەکاندا دواتر لەسەر شێوەی یاساگەلێکی باوەڕپێکراو بۆ داوەریکردن لە ڕەخنەی شیعرییدا دەرکەوت و بێگومن هۆشی لۆژیکییانە و یاسادانەری ئەرستۆ دەیتوانی زەمینەیەکی لەم چەشنە فەراهەم بکات، هەڵبەتە نابێت ئەوەش لەبەرچاو نەگیرێت، کە ئەم کارە لە دواتردا بووە مایەی ئەو ڕەخنە و بەرپەرچدانەوەیە بۆ سەر ئەرستۆ، بەجۆرێک کە بەرهەمە ئەدەبییەکانی لەژێر ڕۆشنایی چەند یاسایەکی ڕەها و پێوەرەگەلێکی حەتمی و گومانلێنەکراو داناوە بۆچوون و تیۆرەکانی ئەرستۆ لەبارەی شیعر و ئەدەب بە توندی لەژێر کاریگەری تێڕوانینە فەلسەفییە تایبەتییەکانی ئەو سەبارەت بە بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکان و کولتووری یۆنانی کۆن و تایبەتمەندییە ئەدەبییەکانی ئەو وڵاتە دایە.

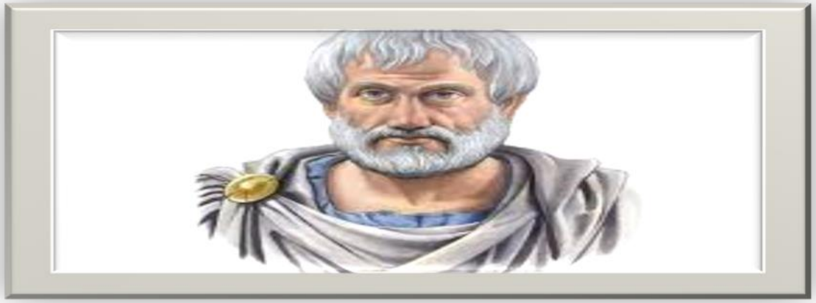

ئەرستۆ بە باوەڕی زۆرێک لە ڕەخنەگرانی دوای خۆی چاکترین وەڵامگەلێکی بە پرسیارە گەڵاڵەکراوەکانی ئەفلاتوون داوەتەوە. ئەرستۆ لە سایەی بلیمەتی خۆی لەوە تێگەیشت کە بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی ئەفلاتوون وا چاکترە کە بنەما گشتییەکانی بیرکردنەوە میتافیزیکییەکانی خۆی ڕووبەڕووی بیرکردنەوەکانی ئەو دابنێیت و ئەدەب لەسەر هەمان شێوەی نموونەگەلێکی زیندەزانی کە لە کتێبی پێکهاتەی بەشەکانی گیانلەبەران لێکدانەوە و پشکنینی بۆ کردبوون بخاتە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە. کتێبی هونەری شیعر= شیعرناسیی= پۆیەتیکای ئەرستۆ ڕەنگدەرەوەی بەشێکی سەرەکی لە هەوڵەکانی ئەم فەیلەسووفەیە بۆ وەڵامدانەوەی ئەفلاتوون.

بە تێڕوانینی ئەو کۆمیدیا مرۆڤگەلێکی سووکتر و نزمتر، تراژیدیا مرۆڤگەلێکی باڵاتر و چاکتر بەرجەستە دەکەن و گرنگی پێدەدەن . ئەگەرچی گرنگترین بۆچوونەکانی ئەرستۆ لە ڕەخنەی شیعر و ئەدەبدا لە نامیلکەی هونەری شیعردا هەڵهێنجراوە، بەڵام بەشێکی گرنگی ئەم نامیلکەیە لەناوچووە و تەنیا ئەو بەشانەی کە لێی ماوەتەوە بنەما و بنیاتی دیدگا ڕەخنەییەکانی ڕۆژئاوای لەسەر بنیاتنراوە . گۆشەکانی دیکەی تێگەیشتنە ڕەخنەییەکانی ئەرستۆ پێویستە لە کتێبی (وتاربێژی)دا گەڕان و بەدواداچوونی بۆ بکرێت، هەرچەندە ئەو لەو کتێبەدا زیاتر ڕووی لە زەمینەکانی ڕەوانبێژی کردووە، بەڵام دەتوانرێت چەندین سوودی گرنگ و بەرچاوی چەمکەکانی ڕەخنەی ئەدەبی لێ هەڵبهێنجرێت.

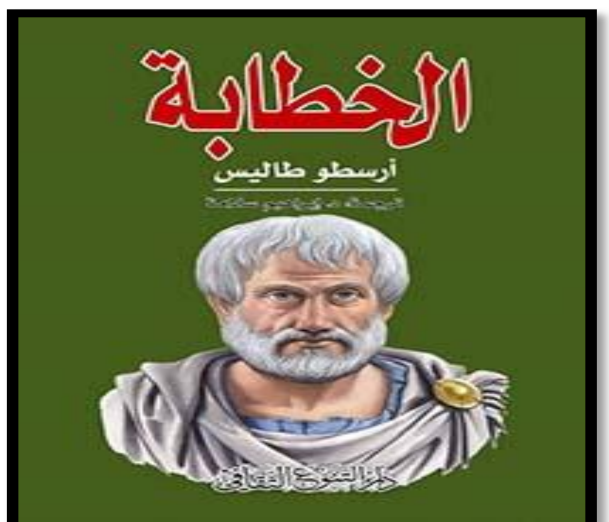

تێروانینەکانی ئەرستۆ لە ڕەخنەدا:

ئەرستۆ بۆ دەرکەوتن و پەیدابوونی شیعر دوو هۆکاری سروشتی ناو دەبات: یەکێکیان ئارەزووی زگماکی مرۆڤ، ئەوەیتریان ڕەمەکی غەریزەی لاساییکردنەوە. ئەرستۆ لە تیۆری ناسراو بە لاساییکردنەوە، شیعر بە لاساییکردنەوە و نواندنێکی سروشتی کەلوپەلەکان و مرۆڤ دەزانێت، ئەم لاساییکرنەوە لەبەرئەوەیە کە مرۆڤ لە خودی خۆیدا بوونەوەرێکی لاساییکەرەوەیە و چێژ لە لاساییکردنەوە وەردەگرێت و بۆ جەختکردنەوە و پاڵپشتیکردنی ئەم خاڵە چەند بەڵگەیەکی ئەزموونی زۆر بوونیان هەیە. بەرچاوترین بەڵگەی ئەم بابەتە ئەوەیە کە هەندێک لە دیمەنەکان دەشێت بەلای ئێمەوە دزێو بن، بەڵام کاتێک کە لەسەر شێوەی کۆپیکردنێکی ڕاستگۆیانە دەخولقێنرێتەوە و ئێمە تێیانڕامێنین ئەوا بەلامانەوە شتێکی چێژبەخشە بۆ نموونە بینینی لاشەی مردار بۆ مرۆڤ شتێکی دزێو و ناخۆشە لەکاتێکدا کە وێنە و نیگارێکی ئەو دیمەنە، کە لە واقیعدا لاساییکردنەوەیەکی ڕەسەنەکەیە وەکو شتێکی پەسەند دێتە بەرچاو. کێش و هارمۆنی و بە دەربڕینێکی دیکە ئیقاعیش بە بۆچوونی ئەرستۆ خاوەنی بنیاتێکی غەریزیی و سروشتییە، چونکە بەشێک لە هونەرەکان لاساییکردنەوە لە ڕێگای ئیقاع و ئاوازەوە ئەنجام دەدەن، وەکو ژەنینی نەی و چەنگ.

ئەرستۆ و شێوە، فۆرم

خستنەڕووی تیۆری فۆرم، یان شێوە بەخششێکی دیکەی ئەرستۆیە لە ڕەخنەی شیعردا، کە لە جێگای خۆیدا خاوەن گرنگییەکی زۆرە. ئەو بە پێچەوانەی ئەفلاتوون، کە ناسنامەی ئەدەبی لە بابەت و ناوەڕۆکدا دەبینی بەهای ئەدەب لە شێوە و فۆرمی لۆژیکییانەیدا دەبینێت. ئەرستۆ لەو باوەڕە دایە کە تراژیدیا خاوەنی چەند بەشێکە و هەریەکێک لەم بەشانە لە پێوەندی دایە لەگەڵ بەشەکانی دیکەدا و بوونێکی سیستماتیکی ئەم بەشانە فۆڕم، یان شێوەی بەرهەمەکە پێکدەهێنێت . ئەرستۆ لەتەک شێوەی ئۆرگانیکی بەرهەمەکە لە ناوەڕۆک و بابەتیشدا غاف نابێت. واتە لە ڕاستیدا ئاگای لە فۆڕمێکی لۆژیکی و ناوەڕۆکێک هەیە. لەسەر ئەم بنەمایە پاڵەوانی تراژیدیا کەسێکە کە لە کۆتا پلەی چاکی و دادپەروەری نییە و داڕوخان و کەوتنە ناو گەرداوی بەدبەختیش بەهۆی گوناه، یان گەندەڵییەوە نەهاتۆتەکایەوە، بەڵکو بەهۆی هەڵە و چەوتی ئەو بووە لە کارەکاندا، لە ڕوویێکی دیکەوە ئەو دەبێت بەناوبانگ و شکۆدار بێت. بەهەر حاڵ پاڵەوانی تراژیدیا خاوەنی خاڵێکی لاوازە، ئەگەرچی لەم خاڵە لاوازەدا گوناهێکیشی نەبێت، بەم هۆیەوە ئەگەر ئەو بکەوێتە بەدبەختییەوە ئەوا دوور لە دادپەروەری نابێت.

ئەو شتەی کە پاڵەوانی تراژیدیا دەبێت لە ڕەچەڵەک و خانەوادەیەکی بەرز و شکۆدار بێت تەنیا لە ڕێگای ئەرستۆوە نەخراوەتەڕوو، بەڵکو بابەتی ناوبراو شتێکە کە ڕەخنەگران و شانۆنامەنووسانی دواتریش باوەڕیان پێی هەبووە. جەختکردن لەسەر فۆڕم بووە هۆی ئەوەی کە ئەرستۆ بتوانێت وەڵامی تۆمەتی ئەفلاتوون لەبارەی شێتی شاعیران بداتەوە، ئەرستۆ لەو باوەڕەدایە کە شاعیرێتی بەهرەیەکی هونەرییە، کە بە مرۆڤی شاعیر بەخشراوە، نەوەک بە مرۆڤێکی شێت. شاعیر پێویستە ئەو دەرد و ئازارانەی کە لاساییان دەکاتەوە درک بکات، ئەو دەبێت لە ڕێگای لاساییکردنەوەیەکی لەم جۆرە ئاگاداری هەست و پەرێشانی و توڕەییەکانی مرۆڤ بێت و شتێکی ئاساییە، کە کارێکی لەم چەشنە بە کەسانی شێت ناکرێت.